

Kot edina grafika je bilo razstavljenih več risb Nika Pirnata, ki je z njimi podal morda najboljše, kar je doslej ustvaril v tej panogi. Iz njegovih karikatur, ki so edine na vsej razstavi opozarjale, da živimo v krvavi jeseni 1939., je odsevala vsa zmedena groza današnjih dni, podana s spačenim smehom na ustih, zato pa tako živo in resnično, kakor v ogledalu.

Kljub različnim značajem je razstava vzbujala prijeten vtisk enotnosti. Morda je prav ta zavestna in hotena naslonitev na sodobno francosko umetnost tisto, kar je delu neodvisnih dalo skupen pečat. Gotovo je, da je za večino teh mladih vprašanje absolutne izvirnosti pomaknjeno v ozadje in da se prav nič ne boje učiti se pri velikih mojstrih. Da so si izbrali ravno Francoze, ni čuda, saj je Francija že dobrih sto let Meška vseh pravih slikarjev. V tem je pa tudi značilna zmaga spoštovanja avtoritete nad pretiranim individualizmom, ki ga je ravno ekspresionizem pritiral do obsurda. Zdi se, da gremo novemu pojmovanju umetnikove osebnosti nasproti.

Prav tako važna ali pa še bolj je okolnost, da je videti, kako se mladi rod zaveda, da je rešitev iz blodenj samó v delu, trajnega uspeha pa ni brez poštenega in iskrenega ustvarjanja. Prav tako je razstava tudi najbolj prepričljiv dokaz, da mladi umetniki res delajo, iščejo in poskušajo, da so dali slovo praznim geslom in velikim gestam, ki naj bi z glasnostjo dokazale svojo sodobnost.

Povedati je pa treba na koncu še to, da bi bil učinek razstave mnogo prodirnejši, če bi bila bolj urejena, dela razmeščena po stvarnih vidikih, ne po osebni povezanosti. Tudi so bili razstavni prostori tako prenatrpani, da je trpela preglednost. Če k temu prištejemo še revščino paviljona, ki je že res doslužil, moremo videti v pripravah za zidanje Moderne galerije, ki so se začele prav med to razstavo tam onkraj železniške proge, res dober omen.

MED KNJIGAMI IN DOGODKI

PREŽIHOV VORANC: POŽGANICA. Roman iz prevratnih dni. Naša založba. Paul Nizan je nekje zapisal: »Il y a des romans-problèmes et il y a des romans-bilans« — besede, ki bi bilo težko najti prikladnejše tudi za pričujoči primer. Zakaj »Požganica« je tak bilančni roman, je ocena naše narodne usode v enem njenih najkočljivejših trenutkov, kakršna pomeni vsebinsko in umetniško obogatitev našega pripovedništva, da take že dolgo nismo bili deležni; kot taka je tudi delo, ki bi nas moglo povsem častno zastopati onstran naših mejá. Z njo se je Prežihov uvrstil med naše prve pripovednike po vojni.

Ne mislim načenjati problema, v kolikšni meri in kako je bil pisatelj zvest zgodovinski resničnosti; bolj poklicanim pritiče ta posel, katerega tveganost bi bržčas ne bila v samem primerjanju dognanih dejstev s pisateljevo pripovedjo, pač pa v verjetnosti, da bi se pojavilo vprašanje, kako je prav za prav sploh v resnici bilo s to našo tragično polomijo v prevratnih dneh — vprašanje, ki bi kaj hitro utegnilo vzdramiti nevšečne skomine po bridkih in morda tudi srditih besedah, kakršnih se že dvajset let tako skrbno ogibamo. Težko pa bi bilo oporekati, da bi si ta roman vsaj v neki točki ne smel lastiti veljave avtentičnega pričevanja, da bi namreč »Požganica« ne bila zgodovinski dokument o tem, kako je v usodnih prelomnih dneh zares čutilo in mislilo, v kaj je upalo, česa si je želelo in kaj je dejanski potrebovalo naše ljudstvo, naše resnično ljudstvo, ki se je

moralo zmeraj tako popolnoma samo ubadati z vsemi nadlogami, ki so stoletja deževale nadenj, ki ni sodelovalo na mednarodnih konferencah in ne vedelo za spletke in grdobije državnikov in diplomatov, ki so barantali za njegovo kožo.

Prežihov je cel epik; takega so ga po svoji koncepciji napovedovali že nekateri njegovi prejšnji spisi, predvsem nepozabni noveli »Boj na požiralniku« in »Samorastniki«. V »Požganici« bi človek zaman stikal za kakim »glavnim junakom«, saj se je pisatelj tako malo menil za ustaljene oblike, da se niti za eno samo majčkeno ljubezensko zgodbo ni pobrigal. Močivski Petruh, ki bi se utegnil razviti v osrednjo osebnost romana, pade že v začetku prve ponesrečene slovenske ofenzive. Ta roman kolektiva, v katerem je Prežihov oživil naravnost ogromno množico dogodkov, ljudi in problemov, je med prvimi slovenskimi poskusi uveljavljanja tiste pripovedniške vrste, ki so jo imenovali »socialni realizem«. Izraz pomeni po eni strani, da presoja pisatelj človeka predvsem kot družbeno bitje, ki funkcionira — naj bo zavedno ali ne — v območju določenih socialnih nujnosti, po drugi plati pa, da hkrati skuša najti in v vsej njihovi neposrednosti uveljaviti tiste pristne človeške prvine v njem, ki šele dajejo neki osebnosti njeno živost, individualnost in prepričevalnost. Naloga je kajpak sila težavna in ji more biti kos edinole pisatelj, ki se v njem v popolnem soglasju družita resničen umetnik in temeljit sociolog. O Prežihovu je to mogoče trditi. Resda se mu je nekajkrat primerilo, da je sociolog na rovaš umetniške učinkovitosti dela preglasil umetnika. Nekateri strani »Požganice« so bolj podobne sociološki razpravi kakor pa umetniški pripovedi ter s svojim feljtonskim, publicističnim in kajkrat že žurnalističnim načinom in stilom občutno uhajajo iz okvira celotnega romana; take so zlasti pisateljeve pogoste razlage socialne vloge posameznih osebnosti in skupin. Vendar te napake precej odtehta dejstvo, da je Prežihovu ravno njegova sociološka razgledanost omogočila prispevati tolikšen delež k razjasnitvi našega narodnostnega vprašanja.

Razpad avstrijske oblasti v Mežiški dolini, ki jo pomendra »divja jaga« svobode, revolucionarni ljudski bes, ki se tako krvavo znaša nad starimi zajedalci, doba medvladja in anarhije, omahovanje ljudstva med avstrijsko republiko in Jugoslavijo, tiho trenje razrednih teženj, borba slovenskih kmetov za zemljo, tragikomedija nemškutarske socialne demokracije in delavstva — tudi slovenskega —, ki se z iluzijo, da gre za napredno stvar, dejanski bijeta za nemške reakcionarce, koroški boji in naposled plebiscit — vso to mogočno reko dogodkov, to pisano igro in protigro nešteti interesov označuje tisto svojevrstno prepletanje socialnega in narodnostnega vprašanja, ki je sploh ena bistvenih potez celotne tvornosti tega pisatelja. En sam nadvse pomemben sklep se znova vsiljuje ob tem romanu, sklep namreč, da je bil eden poglavitnih vzrokov tega in še mnogih naših narodnih polomov v dejstvu, da slovenska misel o prevratu ni imela v zadostni meri tiste socialne vsebine, s katero bi bila zmagovito zajela in mobilizirala najširše ljudske množice. To usodnost kaže »Požganica« v vrsti težkih napak, ki jih je zagrešila slovenska oblast in ki so nemalo pripomogle, da smo Koroško izgubili. »Slovenci smo bili, čeprav smo bili ubogi hudiči«, izjavlja z grenkim očitkom bivši legionar Naraglavški Anzuhi, ko izstopi iz orožniške službe, ker so mu aretirali očeta in brata. In Jazbinci, ki se žene za svojo Požganico, za katero so jih osleparili nemški grofje, ter zaman prehodiijo ves svoj križev pot od ene slovenske oblasti do druge — kaj naj bi storili drugega kakor to, za kar se navsezadnje s svojim nezmotljivim instinktom odločijo: da si preprosto sami vzamejo, kar je njihovega? V prevratni zmedi so se v krajih, ki so prizorišče romana in na katerih »zelo kočljivi socialni sestav« pisatelj sam opozarja, zbirale

pod narodno zastavo sila protislovne težnje: za ljudstvo je bila nova država istovetna z obljubo zemlje, svobode in socialne pravice, za druge, kakor na primer za velepodjetnika Lušina in župnika Reja, je pomenila zavetje pred socialnimi nevarnostmi. Plebiscit — ki se ga Prežihov dokaj bežno dotakne le v zadnjem poglavju — je bil zgolj nujni končni rezultat teh nasprotij, ki so sicer v enaki meri razjedala tudi nasprotni tabor, a so jih avstrijski reakcionarci znali ugladiti s pomočjo socialno demokratske stranke, ki ji je v njenem oportunizmu in njeni organizatorični in razredni ozkosrčnosti docela nedostajalo pravega občutka za narodnostno vprašanje.

Središče romana je boj Jazbincev za planino Požganico. Grčavi jazbinski rod, ti »trdobučneži«, ta revna »puntarska gmajna« je menda brez primere v vsem našem pripovedništvu, ki se je kdajkoli ukvarjalo z našim kmetom. Te čudaške, raskave in v vsej svoji kmečki robotosti tako otroško naivne uboge pare premorejo svojo nejuridično, življenjsko logiko, ki je najpravičnejša med vsemi; v njihovi slepi, a povsem upravičeni preverjenosti, da je Požganica njihova, jim ne veljajo nič vse pisane postave in stari urbarji, ki so le uzakonili nasilje, storjeno nad njimi v preteklih dneh. Sto let umirajo v svojem davnem snu o tej planini, ki pomeni zanje doživetje sonca, blaginje in pravice, katerih še nikoli niso užili, sto let vodijo brezupne pravde ter si ne dajo od nikogar nič dopovedati, »zakaj Jazbina je bila... že tolikokrat goljufana, da ni nikomur več verjela« in ji je »nezaupanje postalo krvna last«. A ko naposled propadejo s svojo zahtevo, ko se jamejo celo vračati nekdanji grofovski priganjači, tedaj ostane Jazbini samo še njena stara, trmasta upornost, ki je to ljudstvo stoletja ohranila na njegovi grudi; vnovič premagani, razočarani in zagrenjeni, a prav tako nepomirljivi kakor so bili, se umaknejo v svoje bajte in globače, Požganico pa, ki na njej še poslednjič zažgó kres v znamenje svojega protesta, požre požar: »Tretjič, kar Jazbina stoji, je na Požganici gorel ogenj ljudskega maščevanja.« — »Krivica gori!« — »Naj, gori!«

Realizem Prežihova je dokaj preprost, toda svež in sočen. Prvobitnemu, kakršen je, je docela tuje sleherno umetničenje in vsak raffinement, zadovoljuje se z jedrnatimi izraznimi pripomočki in ravno z njimi dosega resničen umetniški učinek. Prav zato tudi diha iz njegove literature s tako omamno močjo lepota njegove domače zemlje; ta čudovita pokrajina, najsí se pisatelj nikoli kdove kako ne trudi, da bi posebej opozarjal nanjo, živi v njegovih skopih, skorajda bežnih orisih tako pristna in otipljivo nazorna, da jo bralec malone čutno zaznava. Tudi psihologijo Prežihova označuje ista krepka vzdržnost, ki je sploh značilna za to rezko, izrazito moško literaturo. Pisatelj se nikoli ne izgublja v psihologiziranje in analitičnih fines mu ni kaj prida mar; svojih osebnosti ne modelira v podrobnostih, ampak išče v njih tipičnosti. Nemogoče bi se bilo v okviru takegale poročila baviti z vso množico tipov in značajev, ki žive v tem romanu. Razdeljeni so nekako po svoji razredni pripadnosti in kot taki se včasih bolj izživljajo kot predstavniki svoje socialne skupine kakor pa kot do kraja samorasle osebnosti; z nekaterimi izjemami, med katerimi je treba omeniti »pudlarja« Rožaja, so zlasti delavci tu in tam shematični. Do neke mere opravičuje Prežihova okoliščina, da mu je ob tako obsežnem gradivu večkrat nedostajalo prostora za popolnoma dognano karakterizacijo. Niti najmanj pa ne velja ta očitek za Jazbince. Te preproste fanatike kmečke pravice je pisateljevo dleto izklesalo iz trde skale in jim vendar vdihnilo vso nežnost, ki drhti samo v velikih umetniških upodobitvah človeške duše; osebnosti, kakršna sta revolucionarni »soldat« Repežev Rok ali neugnani, zakrknjeni puntar Šantačev Karpuh, ki nenehno nosi »sveti ogenj od

praga do praga», so pogosto kar do silovitosti bujne in žive postave ter spominjajo mestoma skoraj na legendarne podobe iz kmečkih vojn. V vsej svoji tragiki in žilavi trdoživosti je Jazbina več kakor prepričevalna, blesteča umetniška obnovitev določenih življenjskih dejstev: je eden slovenskih simbolov.

Kompozicijsko je »Požganica« posrečeno delo. Vzlic temu, da je pisatelj zavrgel ugodnosti tradicionalne metode, ki ob »glavnem junaku« lagodno razpreda dogajanje, je vendar ubežal nevarnosti, da bi mu ob vsej množici oseb in dogodkov, s katerimi je roman naravnost nabit, razpadla njegova zgradba ter bi trpeli kontinuiteta in preglednost dejanja. Narobe, njegova pripoved je notranje kar se dá trdno povezana in ji tudi ne manjka dramske moči. Bolj epizodnega značaja je edino epično najmočnejše opisani pohod samostanskih hlapcev v poglavju »Granictal poseže vmes«, precej prisiljena pa se mi zdi Šogina zgodba.

Roman izzveni v turoben prizor na grobu mladega Malgajevca Močivskega Petruha, ki ga je žrtvovala Jazbina za sen novega časa. Bilanca je zaključena. A kdor bo s pridom bral to lepo, pošteno, mojstrsko delo, bo obogatil za nauk in opomin, ki ga nismo danes nič manj potrebni kakor nekoč. Ivo Brnčič

ZBORNİK ŠTUDIJ O K. H. MÁCHI. L. 1936 je češki narod s posebnim poudarkom slavil stoletnico najznačilnejšega umotvora svoje romantične poezije, pesnitve »Máj« in stoletnico smrti nje avtorja Karla Hynka Máche. Jubilejno leto je obrodilo lepo plast prispevkov k osvetlitvi človeškega in pesniškega obraza tega genialnega mojstra češkega verza. (Glej tudi moj članek »Máchovo leto na Češkoslovaškem«, »Slovanski svet« I. 7-10). Dramatični razplet dogodkov je dve leti po jubileju vznemiril pesnika »Mája« celo v njegovem grobu: tik pred izpraznitvijo Litoměřic so Čehi izkopali telesne ostanke svojega narodnega pesnika in jih prepeljali v Prago. Preden je mogel užaloščeni narod drugič pokopati glasnika češkega romantizma, je udaril blisk 15. marca in obrnil tok češke zgodovine. Ob kulisah novega položaja, v svečanem miru in v nemi bolesti stotisočglavih množic, ki so se zvrstile po ulicah, je 6. maja krenil pogreb iz Panteona Narodnega muzeja na Vyšehrad, kjer so 7. maja popoldne pokopali pesnika »Mája« na vyšehradskem pokopališču v sosedstvu največjih mož češkega naroda. Izkop kosti je omogočil antropološko preiskavo in tako dal likovnim oblikovalcem Máche trdnjše podatke o njegovi telesni podobi. Med prvim in drugim pogrebom pa se je razgrnilo več ko sto let češke zgodovine z njenimi vzponi in padci; preko vseh grobov je ostala vera v narodovo večno življenje in tudi v velikem petku je vedno pritajeno drhtela aleluja vstajenja.

Poezija Karla Hynka Máche, — ki pa se ji pridružuje po svojem kvalitetnem doprinosu dokaj zanimiva, čeprav skromnejša in na splošno zapostavljena proza — je v tesnejši zvezi s sodobno literaturo, kakor je mogla biti še pred četrto stoletjem. Pozitivistična literarna veda je bila v nemali zadregi pred Máchovim delom in v reprezentativnem zborniku te šole, obsežni »Zgodovini češke literature« (Dějiny české literatury, založba Laichter) je J. Kamper obdelal prvaka češkega romantizma tako površno, da dandanes navajajo njegov prikaz Máche kot šolski primer neumevanja pesniškega dela. Šele mlajša kritična šola s Šaldo, Vodákom in drugimi je odprla nova pota k razumevanju Máchovih umotvorov. Sloveči Šaldov esej o Máchi v zbirki »Duše a dílo« pomeni vogalni kamen v raziskavanju notranje strukture Máchovih pesnitev.

Poleg študij, ki jih je prineslo jubilejno leto, je najtehtnejši zbornik o Máchi izšel šele ob koncu lanskega leta z naslovom »T o r s o a t a j e m s t v í M á c h o -